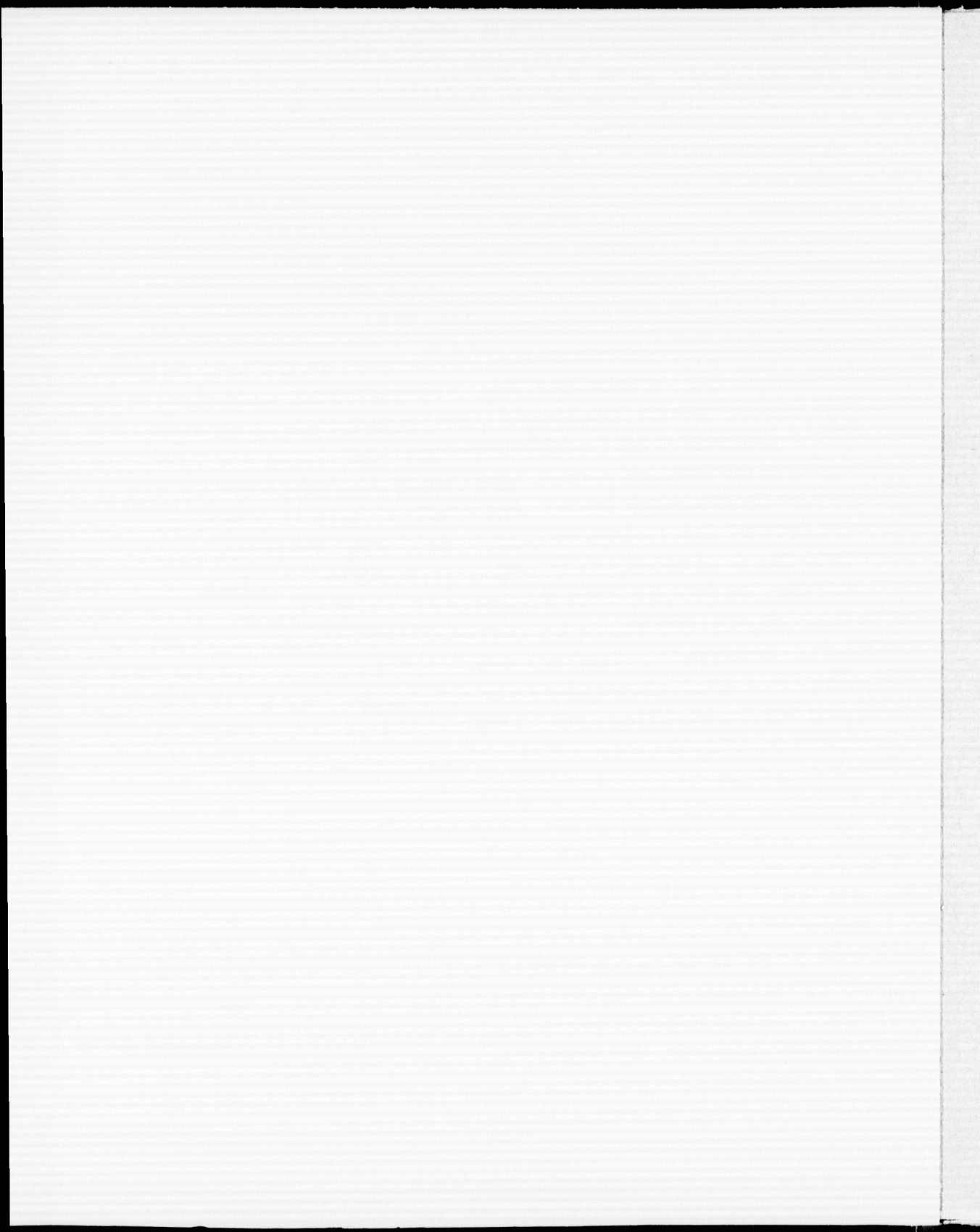

F. Sano en G. Schamelhout

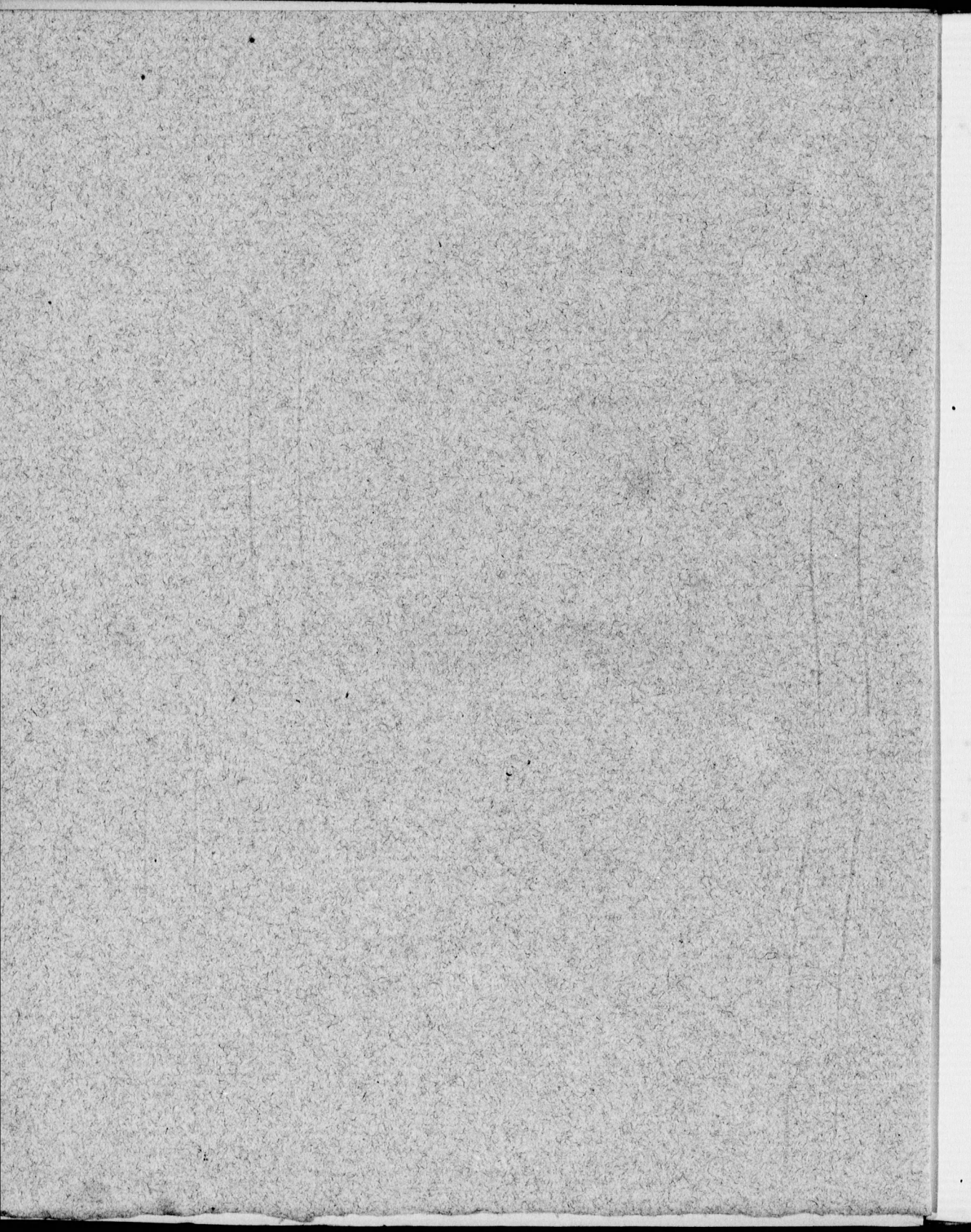
VLAAMSCHE
GENEESKUNDIGE LITERATUUR
VOOR DE XIXe EEUW

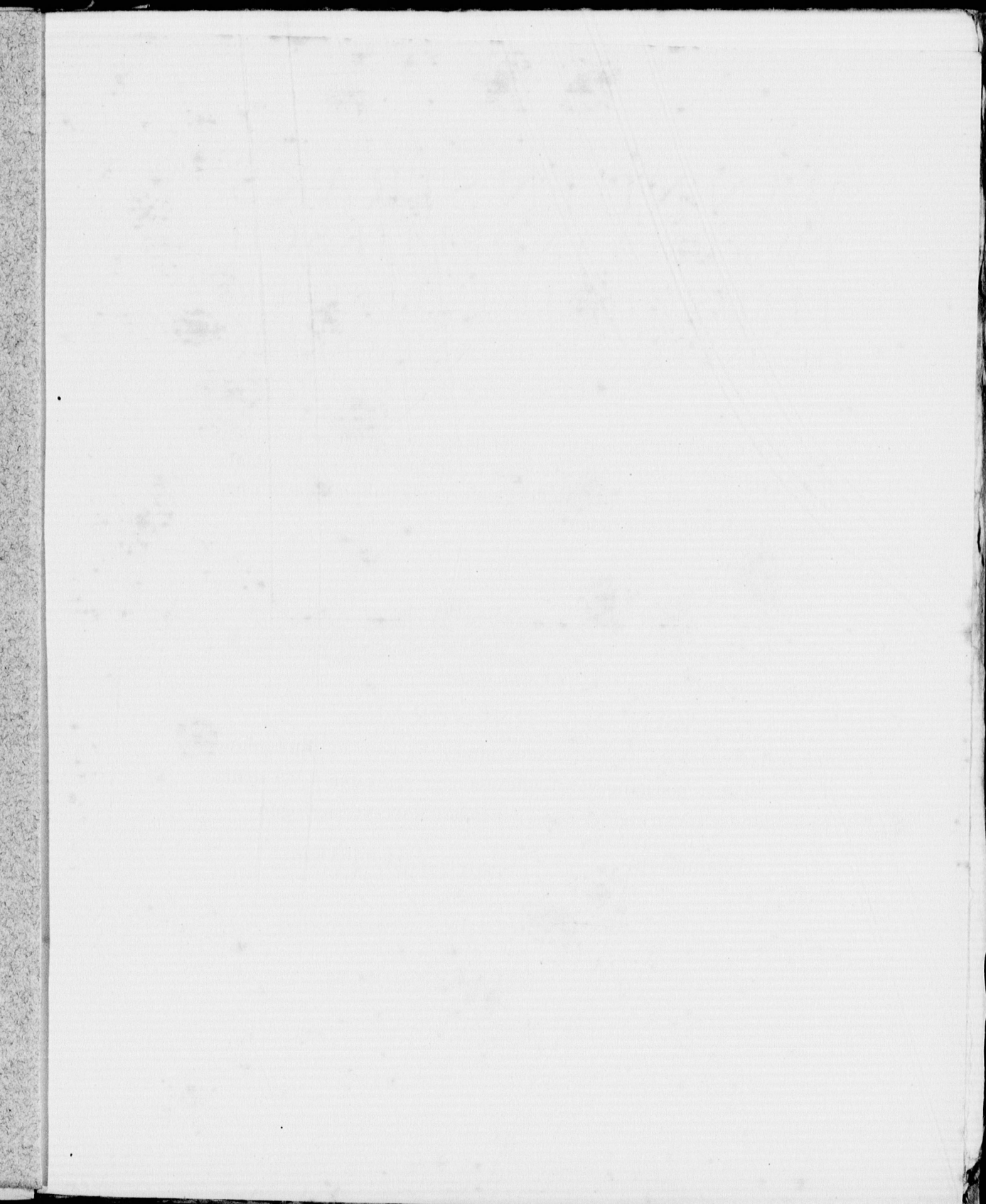

ANTWERPEN

J.-E. BUSCHMANN, RIJNPOORTVEST

M.DCCC.XC.VIII

VAN NU EN STRAKS TWEEMAANDELIJKSCH TIJDSCHRIFT : BESTUUR, DELINSTRAT 60 ANTWERPEN

DIT tijdschrift beoogt de vereeniging aller ernstige krachten der vlaamsche letterkunst. Tevens wijdt het een ruime plaats aan het behandelen van intellectueele vraagstukken en het bevestigen van het vlaamsch volkseigen.

De ondergeteekende
verlangt te ontvangen abonnement.....

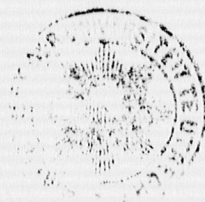
VAN NU EN STRAKS

ten prijze van 8 frs. (voor N. Nederland f. 5 ; voor het buitenland 10 frs. 50) per jaargang van 6 afleveringen van circa 4 vel druks op hollandsch Van Gelder-papier met houtsneé-versieringen.

Woonplaats

Handteeken

F. Sano en G. Schamelhout

VLAAMSCHE
GENEESKUNDIGE LITERATUUR
VOOR DE XIXe EEUW

ANTWERPEN

J.-E. BUSCHMANN, RIJNPOORTVEST

M.DCCC.XC.VIII

Vlaamsche geneeskundige Literatuur vòòr de XIXe eeuw

N de middeleeuwen, alhoewel het Latijn de algemeene wetenschappelijke taal was en de nog vormeloze volkstalen de vakwoorden niet bezaten, welke het Latijn en het Grieksch zoo overvloedig aanboden, werden natuur- en geneeskundige werken ook in de landstaal geschreven. Zich uitdrukken in de spraak die de menschen verbond waarmede zij dagelijks verkeerden, was voor de geneesheeren toch natuurlijker dan woorden te gebruiken waardoor de wetenschap zich afzonderde van de samenleving die toen opgroeide. Waar de onbewuste drang naar die natuurlijker uiting niet sterk genoeg was, deed zich de noodwendigheid gelden om nuttig te zijn voor de onmiddellijke omgeving. Zoo werd de nog gebrekkige volkstaal tusschenbeide boven de geleerde wereldtaal verkozen. Wanneer dit voor het eerst geschiedde, is niet mogelijk vast te stellen daar van de oudste handschriften betrekkelijk zoo weinig tot ons is gekomen. Een vlaamsch handschrift (*) uit het midden der XIVe eeuw wijst reeds op zulk een uitgebreide medische literatuur, dat het geen bloot vermoeden is, wanneer men beweert dat Vlaanderen in dit opzicht de overige landen wellicht vooruit was. Hippokrates, Aristoteles, Nicolaus van Alexandrië, Theophilus, Avicenna, Ysaak, Aegidius Salernitanus waren reeds in het Middelnederlandsch overgezet. Dat zelfde handschrift bevat ook oorspronkelijke west-vlaamsche handboeken over heel- en genees-

kunde: de *Cirurgie* en het *Medecine bouc* (**). De schrijver, meester Jan Yperman, was een jongere tijdgenoot van Jakob van Maerlant, die door *Der Naturen Bloeme* de eerste beginselen der natuurkunde onder het volk verspreidde.

Yperman studeerde aan de parijsche hoogeschool bij Lanfranc van Milaan; hij was de voornaamste vlaamsche heelemeester van zijnen tijd. Zijn werken getuigen niet alleen van een groote belezenheid, maar leveren ook een doorslaand bewijs dat de geneeskunde toen verder gevorderd was, dan men vroeger vermoedde. Hij bezat eene anatomische kennis die men vóór Vesalius onmogelijk achtte en beschreef kunstbewerkingen die eerst later in zwang geraakten. Vóór Ambroise Paré onderstak en bond hij de doorgesneden slagaders en beval zelfs het verdraaien der arteriën aan om het bloed te stelpen. In nadere bijzonderheden treden over zijn werken ligt buiten ons bestek, alleen zij aange-merkt dat hij een zelfzoeker was, die zijn heldere en eenvoudige taal wist vrij te houden van aldie schoolgeleerde spitsvondigheden, welke de lezing der geneeskundige schriften van dien tijd zoo onverkwikkelijk maken.

Zijn *Cirurgie* schreef hij in « vlaemschen talen om dat hi begeerde dat sijn soen profiteerde dair mede ende hem bleve van synre leringe die men zeer prisende is. » Bij gebrek aan oorkonden is het niet mogelijk den invloed na te gaan dien Yperman noodzakelijk op den stand der geneeskunde in de Nederlanden moet uitgeoefend hebben. De eenige behouden gebleven afschriften van zijn werken bewijzen dat deze invloed niet onbeduidend moet geweest zijn. Maar de tijd dat men zich van het wetenschappelijk dogmatisme zou losscheuren, was nog niet aangebroken en Yperman had geen opvolgers die de stellingen der Grieken en der Arabiërs aan de werkelijkheid van hun eigen waarnemingen durfden toetsen.

In de XVIe eeuw werden de eerste geneeskundige schriften in het Nederlandsch gedrukt : volksboeken, die reeds in handschrift bestonden (8, 37, 49) of dan uit andere talen overgezet werden (10, 11, 28), werken over kruidkunde en geneesmiddelleer (1, 2, 7, 12), vertalingen van boeken die de algemeene belangstelling opwekten (4, 15), strijdschriften tegen astrologen en kwakzalvers (9), tractaten over de besmettelijke ziekten die toen de bevolking van Europa verdunden. Vooral de laatste waren talrijk en kwamen de waarschuwingen en instructiën aanvullen, die het magistraat in de voornaamste steden bij raad der geneesheeren uitvaardigde om den voortgang dier ziekten tegen te gaan. Het was of de nood de medici tot het gebruik der landstaal dwong om de voorbehoedmiddelen en de therapie der zweetziekte (3), der pest (16, 17, 19, 23, 24), der syphilis (12) nader bekend te maken onder het volk en onder de vakgenooten die in 't Latijn minder bedreven waren. Welhaast zouden nieuwe drijfveeren zich doen voelen.

De invloed der italiaansche Wedergeboorte, gesteund door de uitvinding der boekdrukkunst, die naar onze gewesten de menigvuldige grieksche en latijnsche uitgaven bracht welke in het Zuiden tot stand kwamen, wekte de weetgierigheid en den geest van onderzoek op en deed weldra naar echtere uitingsmiddelen zoeken dan de uitgeleefde vormen der scholastiek. Om oorspronkelijke gedachten te vertolken behoeftde men geen vreemde woorden en vermits men Aristoteles en Galenus verbrandde, kon men ook de taal verstooten waarin dezen eeuwen door nagepraat en misvormd waren geworden. Het zelfbewustzijn groeide bij de europeesche volkeren te natuurlijk op, dan dat zij in de volkstaal niet den sterksten hefboom der opstijgende hervormingskracht zouden erkend hebben.

Vesalius, Dodoens, van Helmont, Palfijn zijn de vier namen die in Zuid-Nederland boven alle andere uitblinken op het gebied

der medische wetenschappen. Onder hen was Vesalius (22) de eenige die altijd het Latijn in zijn schriften bezigde. Door zijn herhaaldelijk en langdurig verblijven in het buitenland, zijn gestadig verkeer met geleerden uit alle landen, zijn doceeren in Padua, heeft hij minder den invloed zijner eerste omgeving ondergaan en voelde hij zich genoopt Latijn te schrijven, waardoor hij in onmiddellijke betrekking stond met zijn leerlingen en zijn bestrijders. Waar hij zich ook ophield, bleef hij naar Italië verlangen, naar het land waar hij de ontleedkunde van den mensch schiep, zijn uitstekendste leerlingen vormde en waar hij lijken zou vinden om zijn studiën voort te zetten.

Eerst na zijn dood werd zijn *Epitome* in het Nederlandsch door Jan Wouters van Vieringen overgezet. Plantijn had in 1568 de door hem aangekondigde vlaamsche uitgave van *Vivæ imagines partium corporis humani* van Vesalius en Valverde in het licht kunnen geven en bewijzen dat voor de ontleedkunde het Nederlandsch de gepaste vakwoorden kon vormen.

David van Mauden (27) was de eerste Vlaming die een oorspronkelijk wetenschappelijk werk over de ontleedkunde naar de leer van Vesalius, Fallopius, Arantius, enz. in zijn eigen taal schreef. Hij voegde daarbij wat zijn ervaring hem geleerd had en verbeterde o. a. grootendeels het boek der spieren. Als prolector in de heelkunde te Antwerpen wilde hij zijnen leerlingen nuttig zijn : « Tot desen arbeyt t'ondergaen, hebben wij oock grootelick verweckt de Nederduytsche Anatomie boecken, die onse neerstighe, ende gheen en cost aenziende, Christoffel Plantijn ghedruckt hadde, met de figueren ende hen characteren. Waer deur my goet ghedocht heeft, dese onderrichtinghe om t'anatomizeren, ook in Nederduytsch te maecken, op dat onse diligente Chirurghijnen d'Anatomie eens mochten perfect in hun ghemeyne tael hebben : ende hun also niet en ghebraeke om perfecte Chirurghynen te worden. »

De nederlandsche taal in de XVIe eeuw is rijker aan werken

over kruidkunde en geneesmiddelleer dan over ontleed- en heelkunde (19, 20, 21). De eerste *Herbarii* (1, 7) waren algemeene geneeskundige boeken voor « personen / die op dorpen / en de casteelen wonen / verre van die Meesters / » op last van de uitgevers « gecopuleert wt veel eerwaardighe meesters in medecynen als Salige Avicenna/Serapis/Diascorides / Pa...ca/Plateario/ en wt meer ander. » De eerbied voor de oude schrijvers overheerscht er dan ook alles en zoo treft men op iedere bladzijde, den gewonen tekst afbrekend, majestatisch groote letters aan : DIASCORIDES SEYT, PLINIUS SPREEKT, enz. Latere uitgaven werden in een wetenschappelijker zin opgevat en zoowel voor genees- en heelmeesters als voor leeken vervaardigd. De geneesmiddelleer onderging weldra den herscheppenden invloed der Wedergeboorte; de kruidkunde werd als een afzonderlijke wetenschap behandeld. *De historia stirpium* van Leonhard Fuchs (6) werd in 1543 in het Nederlandsch te Bazel gedrukt en kwam de belangstelling opwekken voor een nauwkeuriger beschrijving van de gedaante der planten. Het ontstaan der nieuwere kruidkunde had den zelfden oorsprong als de grondlegging der ontleedkunde, doch de strijd was minder hevig en de tegenstand lichter te overwinnen. Ook zijn Dodoens en de Lobel meer gematigd in hun taal, onpartijdiger in hun oordeelvellingen dan de stichters der anatomie. Voornamelijk voor Dodoens (13) geldt deze opmerking. Hij hield zijne voorgangers in eere en kloeg zelfs dat het lezen van hun boeken verwaarloosd werd, maar wist tevens op al wat hij beschreef den stempel van zijn eigen opvatting te drukken en het bekende door zijn eigen navorschingen te vermeerderen. Niet minder oorspronkelijk was hij in zijn geneeskundige verhandelingen te werk gegaan ; met recht heeft Calmeil er op gewezen dat, in een tijd van bijgeloof en inkwisitie, toen men overal kwade handen, tooverijen en bezetenen zag, hij de eerste is geweest, die de epilepsia als een ziekte behandelde en ze physiologisch trachtte te

verklaren, zonder het zelfs noodig te achten de heerschende vooroordeelen te bekampen. De reden dat hij zijn *Cruyde Boeck* in het Nederlandsch schreef, legt hij aldus uit : « Om welck te doene ons oock boven die andere redenen/ghemoveert ende beweecht heeft/die vierighe liefde ende sonderlinghe affectie/die no ter tijt veel eerlicke treffelicke ende rijcke personen tot deser scientie ende speculatie draghende sijn/alzoo dat wy daer om oock desen onsen Cruydeboeck niet in Latijn/maer in ghemeyne Neerduytsche tale hebben willen scrijven ende wtgheven/op dat hy alle cruyt-liefhebbers/ende alzoo wel den leecken van der Latynscher sprake ignorant/als den gheleerden dienstelick ende oorboorlick soude moghen wesen/... »

Matthias de Lobel, van Rijsel, (26) was door hetzelfde gevoelen gedreven toen hij aan het *Kruydtboeck*, zijn hoofdwerk, arbeidde : « Ende beweghen wesende duer de liefde die ick altyt ghehadt hebbe, omme naer myn vermoghen den ghemeynen oirboir te voorderen, en hebbe ick niet connen onderlaten eenige voorgaende iaeren daer toe te arbeyden, dat eene bequaeme ende volmaeckte beschrijvinghe der cruyden in dese spraecke int licht ghebracht mocht worden. » Van het *Dispensatorium van Valerius Cordus* door Peter Coudenberg (25), het meest verspreide handboek over artsenijbereidkunde, gaf hij een nieuwe bewerking die vijftig jaren later nog herdrukt werd in Amsterdam.

Het brandpunt der nederlandsche beschaving verplaatste zich langzamerhand naar het Noorden ; de leidsche hoogeschool dankte grootendeels haren luister aan Vlamingen en Brabanders welke door de geloofsvervolging uit het Zuiden werden gedreven. Dodoens stierf te Leiden waar hij het hoogleeraarsambt aanvaard had, de Lobel verliet Antwerpen en vestigde zich eerst in Middelburg.

Ook andere geleerden dan geneeskundigen, die naar het

Noorden uitgeweken waren, verkozen de volkstaal. Zoo doceerde Simon Stevin te Leiden de vestingbouwkunde in 't Nederlandsch, werd hoofdinspecteur van den waterstaat en kwartiermeester-generaal bij het leger der Unie; hij is de grondlegger der nederlandsche wiskundige taal. Hardnekkiger voorstander van het gebruik der landstaal in het hooger onderwijs dan Stevin zal er wel nooit geweest zijn. Hem is het niet louter te doen om door zijn omgeving beter begrepen te worden, de wetenschap moet in levende betrekking staan met de ontwikkeling van gansch het volk en de voertaal van het onderwijs moet goed geschikt zijn tot het aanleeren der « consten ». Stevin — en Hugo de Groot volgde ook hierin zijn denkbeelden — vermoedde het bestaan van een voorhistorischen *VVysentijt*, een wetenschappelijke Gulden Eeuw, en de vernieuwing van dien tijd wilde hij voorbereiden. In het *Eertcloodtschrift* (***) zette hij uiteen hoe men de zaak moest aanleggen « om allencx weerom te gheraken an sulcke groote wetenschappen als in den *VVysentijt* gevveest sijn.

« Ten eersten ghebreken ons seer veel dadelicke ervaringen daermen de consten een vasten gront op gheeft. Om tot sulcke ervaringhen te gheraken, soo souden hun seer veel menschen t' samen daer toe moeten begheven.

« Om te gheraken tot soo grooten menichte van menschen als hier toe noodich sijn, soo souden de voorschreven ervaringhen en oeffeningen der consten ghehandelt moeten worden by een geslacht in sijn eyghen angeboren tael, welcke om wat besonders daer in uyt te rechten, besonderlick goet soude moeten wesen, t' welck ick sedert den *Wysentijt* niet en merck gheschiet te sijn, uytghenomen hyde Griecken, maer dat alleenlick int stick der *Meetconst*, want de rest en treft niet.

« Na dien goede talen noodich sijn, men soude om na goede talen te connen trachten, voor al moeten weten waer in talens goetheyt bestaet, want die rechte kennis nu by soo weynich

menschen is, datse met d'ander wetenschappen des Wysentijts verloren schijnt. »

Een gemeente moet de wetenschap in hare eigen taal aanleeren, voegt hij verder bij : « want hoe wel ettelicke ouders hun kinders t' Latijn doen leeren, waer in men de vrye consten nu meest handelt, de selve sijn weynich int ansien van de gemeente ».

Het derde lid van zijn bewijsvoering had hij reeds in de *Uyt-spraeck vande Weerdicheyt der duytsche tael* behandeld :

« T' einde der spraken is, onder anderen, te verclaren t' inhoudt des ghedachts, ende ghelijck dat cort is, also begheert die verclaring ook cortheyt, de selue can bequamelicxt gheschien, duer ynckel saken met ynckel geluyden te beteekenen ; Oock soodanighe, dat se oueral de T'saemvoughing bequamelick lijden ; Datse de Consten grontlick leeren ; Ende den Hoorders heftelick beweghen tot des sprekers voornemen. » (****)

Die vier eigenschappen treft hij bij de « duytsche spraek » in hooge mate aan. Zelfs het hooggeschatte Grieksch moet voor 't Nederlandsch onderdoen.

« Het Griecx dan sulcx wesende dattet de wisconsten leeren can, is voor een goe tael te houden. Maer waer in bestaet dese goetheyt, wat verschil heeftse van d'ander, deur t' welck sy vermach dat d'ander niet connen ? Voornamelick de t' saemvougung, daerse rijck af is, want daer me goe constwoorden ghemaect worden, deur t' welck het uytspreken der evenredenheden cort en verstaenlick valt, en alle ontmoetende swaricheden licht. Maer sijnder gheen ander goe talen dan Griecx ? Jaet noch een die veel beter is, namelic het *Duytsch*, om dattet de t' saemvougung corten en ghewisser heeft. » (***)

Stevin weet geen taal te noemen even rijk aan korte grondvormen, even natuurlijk in haar samenstellingen, even helder en geschikt om de wetenschappen aan te leeren. Geene bezit de « beweechlicheyt der duytsche woorden », noch haar zeggens-

kracht. Het is « de weerdicheyt deses taels bouen al d'ander » die hem zoo voor 't Nederlandsch inneemt. In meest al zijn boeken komt hij op die voortreffelijkheid terug en vaart uit tegen de arme latijnsche taal en de hulpbehoevende romaansche spraken : « Want dit moet ghy weten dat de sprakens goetheyt niet alleen voorderlick en is om de Consten bequaemlick daer duer te leeren, maer ook den Vinders in haer soucking. » (****)

In heel zijn bewijsvoering geen vaderlandsche sentimentaliteit, alleen wetenschappelijke gronden. Overal hoort men de stem van een sterkwillenden en zelfbewusten mensch, die zijn waarde en de waardigheid van zijn taal kende. Hij voelde dat het Nederlandsch geene grens zou wezen voor zijn schriften en dat zijn invloed nog dieper zou zijn wanneer hij de volksspraak gebruikte. Zijn kloeke geest, zijn helder inzicht in de dingen spreekt ook uit zijne leus « Wonder en is gheen wonder ».

Men hoort hem nog waar Hugo de Groot in zijn *Parallelon Rerumpublicarum* zegt : « Wij intusschen, aan welken de Natuur, of, 't geen meer met de waarheid overeenstemt, het doorzicht onzer Voorouders eene taal gegeven heeft, die in rijkheid en in 't gebruik dat men 'er van maaken kan, zonder weergaa is, zoeken ons zelven, waarlijk als ondankbaare en verachtende bedillers van zulk een voorrecht, wijs te maaken, dat al wat wij in 't Hollandsch te boek zetten, verlooren gaat ; en terwijl wij vreezen van slechts door weinigen geleezen te zullen worden, verliezen wij de schoonste gelegenheid van onze spraak uit te breiden. Het was evenwel aan 't Vaderland niet onverschillig, dat het getal der geenzen, die door Eierlijke Werken wierden uitgelokt om onze taal zich eigen te maaken, zoo veel mogelijk aanwies : in welk opzicht men den vlijt der Franschen niet anders dan zeer kan goedkeuren. Ook schaam ik mij met rede over deeze onze nalaaftigheid. Zoodanig heeft die verdwaazing zich van alle gemoederen

meester gemaakt, dat zij het vreemde bewonderen, terwijl zij het geen hunzelven toebehoort, verwaarloozen. »....

« Indien wij nu allen het voorneemen hadden om liever in eene allernuttigste, en, 't geen ons ten prikkel moest strekken, in onze eigene taal zaaken van algemeen belang te boek te stellen, dan, door het vernis van vreemde welspreekendheid, ik weet niet wat voor een' schijn van geleerdheid na te jaagen : zoo zouden wij onze eeuw, de geletterdste, die er bij mogelijkheid kan uitgedacht worden, ook tevens voor de wijsste kunnen verklaren. Want alle kundigheden hebben dan de grootste vorderingen gemaakt, wanneer ze in de dagelijksche Landstaal voor allen zijn bloot gelegd. Dit heeft den Grieken, dit den Romeinen behaagd, en ter zelve tijd dat wij ons van hunne taal bedienen, verachten wij evenwel hunnen grondregel. »....

« Vreezen wij misschien, dat de Weetenschappen te gemeen worden, en zoeken wij de geringeren onder onze Landsgenooten, door dit afweeringsmiddel, van den toegang tot dezelve terug te houden ? doch dit zou zijn een weldaad waar ieder recht op heeft, aan verscheidenen misgunnen : daar men liever den weg, en wel een koninklijken, baanen moest, om alle verstande hunne offerhanden te doen samenbrengen, ten einde de algemeene som van wijsheid te vermeerderen. » (****)

Is het niet kenmerkend voor de hechtheid van het streven naar een volkomen opleiding van het volk bij middel van zijn eigen taal dat de denkbeelden van den Latijnschrijvenden Grotius en die van den Latijnhater Stevin van elkander onafscheidbaar zijn ? Hunne namen duiden ook aan hoe kunstmatig alle afzonderlijke behandeling der beschavingsgeschiedenis in Noord- en Zuid-Nederland moet wezen. Voegen wij hier van Helmont bij, dan zien wij hoe in alle vakken der wetenschap, de uitstekendste geesten de kloof trachtten te dempen welke tusschen de officieele

geleerdheid en de landstaal tot in onze eeuw bleef bestaan en dan slechts in het Noorden verdween.

In het tijdperk van rust en heropbeuring, dat op de verdelgende godsdienstige burgeroorlogen volgde, staat J.B. van Helmont(30) vooraan, als de machtigste onder de vlaamsche geneeskundige schrijvers. Doordrongen van wat hij zijn zending noemde, schreef hij zijn *Dageraet* in die kernachtige taal, welke dat boek boven zijn latijnsche werken verheft.

« Ick schrijve dit in mijn vaderlandtsche tael, op dat mijnen naesten in 't gemeyn daer af geniete, verstaende dat de waerheyten nergens naeckter en verschijnt, dan daer sy van alle cieraet ontbloot is. Andersins schrijvende alleen voor de Geleerden, staet te beduchten, dat naedemael de letter opblaest, mijnen arbeydt mocht gedyen als in menige andere, alwaer de strijdt-reden alles verstroyt. Andere der Geleerde niet goet vindende, 't welck by haeren toedoen niet en is ter werelt gekomen, veroorsaecken dat groote verborgentheden, hooge nootsaeckelijckheden, en veel wetentheden vereyscht, ten welstandt en welvaert, blijven ten onderen verdruckt. Maer dewijl dese sieckten voor den meesten bandt der gemeynte eygen zijn, soo heeft het my goet gedacht te schrijven in een spraecke, waer in de gemeynte my ten besten verstonde. »

Zijn inleidingswoorden « Aan de oeffenaers der Geneeskunst » zouden in hun geheel hier moeten overgeschreven worden om aan te toonen hoe onafhankelijk en eigenaardig zijn standpunt was. « De kennis der natueren wordt alleen genomen uit 't gene dat in der daet is, en niet uyt verdichte beschouwingen. » Zijn innigste overtuiging lag in die woorden en hij trachtte alle voorgaande systemen te vermijden en te vergeten, om tot een eigen oordeel te komen. Uit het aangehaalde, evenals uit elke bladzijde van zijn werk, blijkt duidelijk dat hij alle schoolvaste geleerden ontweek

en zich tot de primitieve onbevooroordeelde geesten richtte, die hij uit het volk zag opstijgen en die hij in hun eigen taal aansprak. Groot was zijn invloed, niettegenstaande de verloochening der officieele wetenschap en de vervolging der Kerk. De Wedergeboorte had den strijd aangegaan tegen het geloof aan de verstijfde stelsels van Aristoteles en Galenus. De ontleding der werkelijkheid verdreef wat de verbeelding uit de lucht had gegrepen en de redeneerkunst met grooten omhaal van woorden samenhiel. Vesalius en zijn opvolgers hadden door het aanschouwelijk onderwijs der ontleedkunde den stevigsten grondslag gelegd voor eene verdere ontwikkeling der wetenschap. Alle ontdekkingen der XVIe eeuw rusten op een morphologischen grond. Het was vooral te doen om de gedaante der dingen te bepalen. Eerst nadien men ervaren had, dat het anatomisch onderzoek niet toereikend was om alles uit te leggen, kon een dynamische opvatting ontstaan en een nieuwe synthesis opgericht worden. Van Helmont bezielde de vormen door Vesalius aan het licht gebracht.

Nevens hem rees de nog duistere gestalte op van zijnen zoon Franciscus Mercurius, die een nieuwen druk van den *Dageraad* bezorgde ; uit de nagelaten schriften bearbeidde hij de latijnsche uitgave onder den titel *Ortus medecinæ*, en vertaalde die in het Hoogduitsch. F. M. van Helmont, die sterk neigde tot wijsgeerige bespiegeling en door Leibniz niet onder den vader geschat werd, was de eerste die het mechanisme der spraak volledig uiteenzette en een wetenschappelijke opleiding der stomdooven trachtte in te voeren (46).

Buiten aantekeningen op Hippokrates (29), algemeene tractaten over ziekenverpleging (39), verhandelingen over therapeutische strijdpunten (38, 45) kwamen ook omvangrijke werken over artseneijbereidkunde uit (41, 44). Onder den invloed van Cartesius schreef R. Maes een *Tractaet vande voortkomst des*

*mens*ch (45). De tusschenkomst der wethouders ten gunste der volkstaal liet zich weleens bemerken wanneer de besmettelijke ziekten het hevigst woedden (31). Menigvuldig waren de instructiën en inlichtingen van stadswege, toen de pest in de XVIIe eeuw weder uitbrak. Over deze « haastige ziekte » verscheen een uitgebreide vlaamsche literatuur (32, 33, 34, 55, 36, 40). Ook het brusselsche magistraat drong bij Overdatz aan dat hij zijn *Kort verhael van de peste* niet in het Latijn, maar in het Nederlandsch zou laten drukken (42).

Het feit moet hier weder aangestipt worden dat de meeste schrijvers noodig oordeelden te verklaren waarom zij geen Latijn gebruikten. De redenen die zij inbrachten klinken dikwijls als een verontschuldiging. In de *Medecina pharmaceutica* was het de zorg naar een betere bereiding der geneesmiddelen die den schrijver het Nederlandsch deed aannemen, alhoewel hij beweerde dat hij zich veel gemakkelijker in het Latijn kon uitdrukken. Uit zijn voorrede blijkt duidelijk dat het vooroordeel tegen de volkstaal ook bleef bestaan uit vreeze dat de wetenschappelijke werken dan door iedereen zouden kunnen gelezen worden. Alleen de sterkere vernuften, die door de eischen van het akademisch onderwijs niet gebonden waren, achtten deze bezwaren gering en voerden andere dan nuttigheidsredenen ten voordeele van het Nederlandsch uit.

Zoo voltrok zich het schitterendste tijdvak der vlaamsche geneeskundige literatuur. Door de drie uitgaven van den *Dageraad*, de acht uitgaven van den *Ortus*, de fransche, engelsche, duitsche overzettingen werden de denkbeelden van J. B. van Helmont over heel Europa verspreid. Zijn krachtdadig optreden was de dood van het Galenisme en zijn onafhankelijke houding een spoorslag voor velen tot het opbouwen van stelsels, als de Chemiatrie van Sylvius Deleboe, het Iatro-mechanisme van Borelli, het Animisme

van Stahl, die alle ten deele uit zijn opvatting sproten. Den grootsten opgang maakte Stahl met zijn Animisme, waarin de meer orthodoxe anima in de plaats trad van den verdachten archeus. Het opdagen van zoo vele tegenstrijdige systemen verwekte mistrouwen. In het vervolg bepaalden de vlaamsche genees- en heelmeesters zich meer bij het opnemen van de feiten welke zij dagelijks ontmoetten ; zij mengden zich niet meer in de eindeloze theoretische twisten, welke die verwarring van begrippen, door het eenzijdige beschouwen der levens- en ziekteverschijnselen, te weeg brachten.

In de plaats van den invloed dien Vlaanderen op de naburige landen uitgeoefend had, liet zich voortaan een tegenovergestelde werking bespeuren. Alhoewel Bacon's gedachten eerst later door Baglivi op de geneeskunde toegepast werden, drong zijne methode reeds vroeger in Nederland met de werken van Harvey, Willis, Sydenham, Locke en Newton. Dan kwam de Leidsche School, en vooral Boerhaave die door zijn klinisch waarnemingsvermogen de waarde der dadelijke opmerking in het volle licht stelde.

Het was de richting van Vesalius en Dodoens, toen door Engelschen en Hollanders hernomen, welke dan gevolgd werd.

Petrus Lanbiot bevestigde door eigen proefnemingen Harvey's ontdekking van den bloedsomloop, bijzonder bij den foetus, en G. Aselli en Pecquet's beschrijvingen van de melkvaten en van den loop van den chijl (43).

De werking van het buitenland kan men 't best nagaan in de *Anatomia C. H.* van Ph. Verheyen, een der beste handboeken uit dien tijd en rijk aan oorspronkelijke navorschingen (51). De aandacht was toen op de bloedvaten gevestigd en, als Ruysch, beschreef Verheyen tot hun fijnste vertakkingen ; voor het zenuwstelsel ontleende hij veel aan Willis en aan Leeuwenhoek, en van Newton's *Optice* gaf hij een overzicht in de volgende uitgave van

zijn *Anatomia*. Hij stierf een jaar vóór het verschijnen der nederlandsche bewerking van zijn boek door A. D. Sassenus, zijn ambtgenoot te Leuven. De brieven waarin hij aan zijn vriend Palfijn over heilkunde schreef, werden in 't Fransch overgezet en te Parijs gedrukt.

Deze, een der uitstekendste heelmeesters van zijnen tijd, schreef zijn werken in zijn eigen taal. Dit feit is van des te grooter gewicht, daar Palfijn zich niet in zijn geboortestreek op sloot, maar menigmaal de naburige landen bezocht. Alhoewel hij en zijn gezin soms gebrek leden en zijn geldtoestand altijd bekrompen bleef, kon de zorg om zijn huishoudelijke aangelegenheden te verbeteren, hem van zijn reizen niet terughouden, wanneer hij dit nuttig achtte voor zijn wetenschappelijke vorming. Te Parijs verkeerde hij vriendschappelijk met J. Devaux, Duverney, J. Méry e. a. ; in Holland met Albinus, Boerhaave, Leeuwenhoek, Ruysch ; hij was in betrekking met Woolhouse, met Haller en Heister welke hij te Leiden had leeren kennen.

Ofschoon in 't Nederlandsch geschreven maakten zijn werken niet minder opgang. Zijn *Waere, en zeer nauwkeurige beschrijving der beenderen* beleefde vier uitgaven, werd tweemaal in het Duitsch vertaald en hij zelf bewerkte eene fransche overzetting die eerst na zijnen dood verscheen. Van andere ontleedkundige werken zag ook eene fransche bewerking het licht. De *Verhandeling van de voornaamste werken der heilkunst* werd tweemaal gedrukt en tweemaal in het Duitsch overgezet. De *besondere heel- en geneeskunst der oog-siekten* van Maitre-Jean, door Palfijn vermeerderd, was het volledigste handboek over oogziekten. Zijn *Heelkonstige ontleding* werd zoo gunstig onthaald, dat het ook tweemaal in het Hoogduitsch en in het Italiaansch uitkwam en driemaal in het Fransch. De laatste italiaansche vertaling dagteekent van 1792, 62 jaar na den dood van den vlaamschen heelmeester ! (48)

Het is niet mogelijk in bijzonderheden te treden over al de

werken na Palfijn geschreven. De talrijke drukken van zijne boeken, de vertaling van het hoofdwerk van Verheyen, de twee uitgaven van het *Tooneel der chirurgie* van Martinus van Hille (50), die « leer-meester » aan de heelkundige school van Antwerpen was, de latere bewerkingen uit het Latijn, het Fransch, het Duitsch duiden genoegzaam aan dat men belang stelde in dergelijke uitgaven (57, 63, 66, 70). Niet minder dan over heel- en ontleedkunde werd er over vroedkunde geschreven (47, 59, 65, 68). De zoo werkzame J. B. Jacobs, hoogleeraar in de heelkunde te Leuven, leverde een *Vroedkundige oeffenschool*, die onder de meest uitgebreide handboeken kon gerekend worden en ook in het Fransch en in het Duitsch uitgegeven werd (63).

De *Verhandeling over de heelkundige berigten* van C. J. Huart (59) verdient ook eene bijzondere melding. Het was het volledigste werk over gerechtelijke geneeskunde (55, 61, 82), dat toen in België bestond. Buiten de vertalingen van werken over vroedkunde (62, 63, 72, 78, 79) over venerische (81, 84, 90) en inwendige ziekten (66, 74, 87) gezondheidsleer (54, 58), verschenen oorspronkelijke schriften over die vakken (53, 56, 73, 75, 81), over geneesmiddelleer (52, 64, 76, 86), over beroepsaangelegenheden (83, 85) en andere vraagstukken (61, 67, 80, 89) ; maar de zuivere theoretische stellingen werden nog in het Latijn behandeld. Van de werken van H. J. Rega, den vermaarden leuvenschen hoogleeraar, werd enkel *De urinis tractatus duo* vertaald (71). De voorbehoedmiddelen der besmettelijke ziekten, die onder het volk besproken werden, als de pokinenting (60, 69), de therapie van den rooden loop en de rotkoorts (65, 77, 88), de vraagstukken, welke de geneesheeren in onmiddellijke betrekking met de wethouders brachten, werden meestal in de landstaal behandeld. In de *Verhandeling over de koortsen in 't algemeen* uitte zich P. J. van Baveghem voor het onderwijs der geneeskunde in die taal.

Tot op het einde der XVIIIe eeuw stond de geneeskunde onder

den invl
onverbi
in de Ve
zich ook
vlaamsch
woordde
genootsc
mede (6
was een
in 1786

De
XVIIIe e
het Gen
eerste d
1798 to
der gen
uiteen
standig
stand l
stuur z
aan 't h

« C
het lich
het Fr
zeggen
zy moe
in haar
in een
pen ?
Bataaf
Rotter
vincia

den invloed der Leidsche School. De censuur weerde minder onverbiddelijk de medische schriften dan de overige boeken die in de Vereenigde Gewesten gedrukt werden. Deze invloed deed zich ook op de geschreven taal gevoelen ; het gebeurde zelfs dat de vlaamsche medici de hollandsche spelling overnamen. Zij beantwoordden somwijlen de prijsvragen door noord-nederlandsche genootschappen gesteld of werkten aan hollandsche tijdschriften mede (64, 73, 85). Het eerste belgisch tijdschrift over geneeskunde was een vertaling van het *Geneeskundig Journael van Londen* dat in 1786 te Brugge uitkwam (81).

De merkwaardigste geneeskundige gebeurtenis, die tevens de XVIIIe eeuw sloot, was in 1797 de oprichting te Antwerpen van het *Genootschap ter bevoordering van Genees- en Heel-kunde*, het eerste dat Verhandelingen uitgaf (91). Die jaarboeken, welke van 1798 tot 1800 verschenen, zijn belangrijk voor de geschiedenis der geneeskunde in Zuid-Nederland. Het *Genootschap* ging weldra uiteen onder een regeering die de veroverde gewesten alle zelfstandigheid ontnam. Dat de geest, welke deze vereeniging tot stand bracht, weinig strookte met dien welken het fransch bestuur zou invoeren, is gemakkelijk op te maken uit de Voor-rede aan 't hoofd van het eerste deel der *Verhandelingen* :

« Onze Verhandelingen zullen dus in de Nederduitsche Taal het licht zien. Waarom zullen misschien andere vragen, niet in het Fransch, het welk thans gemeener dan ooit is. Hier tegen zeggen wy, dat onze Taal door geene Wet vernietigt is : dus dat zy moet als alle andere in stand blyven ; zy is immers even ryk in haar samenstel en heeft de bevallykste uitdrukkingen, die men in een ander Taal kan aantreffen : wat reden van die te verwerpen ? De beroemde Haarlemsche Maatschappye, het berugt Bataafs-Genootschap der Proef-ondervindelyke Wysbegeerte tot Rotterdam, het keurig Zeeuwsche te Vlissingen, het nyverig Provinciaale te Utrecht, de uitgebreide Correspondentie-Societeyt in

den Haag, het schrander Amsterdams enz., zyn immers van het zelve gevoelen geweest, en zyn het nog heden : dus schaamt nooit uwe eige Taal, ten waar gy die gebrekkig kende, beschaaft ze veel liever, want wy gelooven, dat niemand een vreemde Taal volmaaktelyk bezit als hy de zyne niet grondig kent. »

F. SANO EN G. SCHAMELHOUT.

AANMERKINGEN

*) Aloude belgische natuerkunde van den mensch, in de dertiende en viertiende eeuw, door J. F. Willems, in *Catal. Bibl. Hulthemianæ*, VI, 45-50. — Handschrift, *Brussel, Kon. Bibl.*

**) La Chirurgie de Maître Jean Ypermans, le père de la chirurgie flamande (1295-1351) mise au jour et annotée par M. le Dr J. Carolus. Gand, 1854, in-8°. Ook in *Ann. de la Soc. de Méd. de Gand*, XXXII, 19-158.

La Chirurgie de Maître Jehan Yperman, chirurgien belge (XIIIe-XIVe siècle) publiée pour la première fois d'après la copie flamande de Cambridge, par M. C. Broeckx. Anvers, J. E. Buschmann, 1863, in-8°. Ook in *Ann. de l'Ac. d'Archéol. de Belg.*, XX. — Deuxième édition. Anvers, 1866, in 8°.

Traité de Médecine pratique de Maître Jehan Yperman, médecin belge (XIIIe-XIVe siècle) publié d'après la copie flamande de la Bibl. R. de Brux. par M. C. Broeckx. Anvers, J.-E. Buschmann, 1867, in-8°. Ook in *Ann. de la Soc. de Méd. d'Anvers*, XXVIII.

***) Simon Stevin (1548-1620), *Tweede deel des weereltschriffs, vant eertclootschrift*, 17, 18, 20 en 24, in *Wisconstige gedachtenissen*. Leyden. Jan Bouvensz, 1605-8, 2 d. in-fol. — *Bibl. Belg.* ^{a)} S. 140.

****) Simon Stevin, *De beghinselen des waterwichts.* Leyden, Fr. van Raphelinghen, 1586, in-4°, 5 en 9. — *Bibl. Belg.* S. 131.

*****) Hugonis Grotii Batavi (1583-1645) *De lingua in Parallelon rerumpublicarum*, L. III, Cap. XXV, 55-56, 69-70. Vertaling van Mr Johan Meerman, Haarlem, A. Loosjes Pz., 1802, in-8°, III, 83-84, 104-105.

^{a)} Bibliotheca Belgica. Bibliographie. générale des Pays-Bas, par le bibliothécaire en chef et les conservateurs de la bibliothèque de l'Université de Gand. Gand et La Haye, 1880 et sq.

Buiten een gansch nauwkeurige bibliographische opgave, duidt F. van der Haeghen voor elk boek de plaatsen aan — openbare bibliotheken enz. — waar het zich thans bevindt. Hier en daar hebben wij bij de vermelde verzamelingen er andere kunnen voegen. De werken die wij niet hebben

teruggevonden en die in de *Bibl. Belg.* nog niet behandeld werden, hebben wij volgens Dr C. Broeckx of Dr de Meyer opgegeven.

^{b)} Dr C. Broeckx (1807-1869), *Essai sur l'histoire de la médecine belge*. Gand, 1837, in-8°.

Documents pour servir à l'histoire de la bibliographie médicale belge avant le XIXe siècle. Anvers, 1847, in-8° in *Ann. de l'Acad. d'Archéol. de Belg.*, IV, 125-185.

Premier supplément. Anvers, 1858, in-8°. — Ibidem, XV, 141-160.

Zie de volledige lijst der werken van Dr C. Broeckx, waaronder veel levensbeschrijvingen, in *Ann. de la Soc. de Méd. d'Anvers*. Anvers, 1870, XXXI, 509-516.

^{c)} Dr de Meyer, *Analectes médicaux*. Bruges, 1851, in-8°. — Suite aux *Analectes médicaux*, (zonder jaartal), in-8°.

Notice biographique sur François Rapaert et ses descendants. Bruges, 1844, in-8°.

¹⁾ DEN groten herbarius met al sijn figueren, die Ortus sanitatis ghenaeamt is... Antwerpen, Claes de Graue, 1514, in-4°. — *Antw., Mus. Plantijn; Brussel, Kon. Bibl.*

²⁾ JHERONIMUS BRUYNISWYCK, *Die distillacien der wateren...* Brussele, 1517, in-fol. — *Broeckx*. ^{b)}

³⁾ REGIMENTE der ghenen dye... in der... plaghe der sweetender siecten beuallen... Antwerpen, (A. van Bergen), 1529, in-8°. — *B. B. R.* 96.

⁴⁾ JAN THIBAUT, Den tresoor van den preseruatyue remedien ende cure... vande peste... enz. Antwerpen, M. de Keyser, 1531, in-4°. (Uit het fransch vertaald.) — *Catalog., M. Nijhoff*, 1893.

⁵⁾ PETRUS SYLVIVS, *Tfundament der medecinen ende chirurgien...* (Antwerpen, W. Vorsterman, 1540), in-fol. — *B. B. S.* 23.

⁶⁾ LEONHAERT FUCHS, *Den nieuwen herbarius, dat is d'boeck van den cruyden...* Basel, M. Isingrin, 1543, in-4°. — *Brussel, K. B.*

⁷⁾ DEN groten herbarius... metter anothomie der menscheliker ghebeenten... Antwerpen, Simon Cock, 1547, in-4°. — *Antw., Stadsbibl. en M. Pl.*

⁸⁾ DAT profyt der vrouwen... Hantwerpen, Jan van Ghelen, 1550, in-16°. — *Broeckx*.

⁹⁾ FRANC. RAPAERT (gest. 1587), *Den grooten ende eewigen almanach...* Hantwerpen, Hans de Laet, (1551), in-12°. — Uitgegeven in 1844 door Dr de Meyer. — *De Meyer*. ^{c)}

¹⁰⁾ FRANC. HENRICI, *Den troost der crancker menschen...* Yper, Joos Destree, 1552, in-8°. — Eerst gedrukt te Campen, S. Joessen, 1551, in-8°; uit het duitsch door Simon Andreæ. — *B. B. H.* 212 en 213.

¹¹⁾ JOH. SCHOOVER EN L. BURRES, *Medicinael bouc...* Yper, Joos Destree, 1553, in-8°. — Ook gedrukt te Campen, S. Joessen, 1551 en P. Warnerssoen, 1566, in-8°; uit het duitsch door S. Andreæ, die nog andere werken overzette

welke door Joos Destree moesten uitgegeven worden : 1° LANFRANC, Remedie curatieve van vonden ; 2° J. CARETHANUS, Corte instructie... vanden aderlaten ; 3° JAN VAN PARISIIS, Een nieu wondt boeck ; enz. — *B. B. S.* 119-121.

⁴²) PHILIPPUS HERMANNI, Een constich distileer boeck... Hantwerpen, G. van Parijs, (1552), in-12°. — *Antw., M. Pl.*

Een excellent tractaet... der pocken... ende bynae alle siekten... (Naar Paracelsus). Hantwerpen, J. Roelants, 1557, in-4°. — *B. B. H.* 215.

⁴³) REMBERT DODOENS (1518-1585), Cruijde Boeck... (Antwerpen, J. vander Loe, 1554), in-fol. — *B. B. D.* 107 en *Antw., M. Pl.*

Almanack ende prognosticatie... 1558. Antwerpen, J. van Loe, in-16°. — *B. B. D.* 102.

Cruijde Boeck.. van nieuws ouersien. (Hantwerpen, J. van der Loe, 1563), in-fol. — *B. B. D.* 109 en *Antw., M. Pl.*

Een fransche vertaling door C. Clusius. Anvers, J. Loë, 1557, in-fol. — *B. B. D.* 109.

Vijf engelsche uitgaven. London, G. Dewes, 1578, in-fol. — 1586, 1595, 1600 en 1619. — *B. B. D.* 110.

Cruydt-Boeck..., volgens sijne laetste verbeteringe... Leyden, Fr. van Ravelingen, 1608, in-fol. — *B. B. D.* 118 en *Antw., M. Pl.*

Cruydt-Boeck... Ib., 1618, in-fol. — *B. B. D.* 120 en *Antw., M. Pl.*

Cruydt-Boeck... Antwerpen, B. Moretus, 1644, in-fol. — *B. B. D.* 121 en *Antw., Stadsbibl. en M. Pl.*

Ars medica, ofte gheenees-kunst... (Met annotatien van Sebastiaen Egbertsz en door Nic. à Wassenaer vertaald uit *Praxis medica*. Amst., 1616). Amsterdam. H. Walschart, 1624, in-4°. — *B. B. D.* 126.

⁴⁴) VAN dwonderlijck nyeu water dwelcke alderhande siekten ende ghebreken gheeneest. Hantwerpen, Jan Van Ghelen, 1556, in-8°. — *B. B. W.* 73.

⁴⁵) PH. A. TH. PARACELUS (1493-1541), Die groote chirurgie... ghetranslateert... duer M. Pieter Volck Holst. (Antwerpen, Gillis van Diesth), 1556, in-fol. — *Gent, Hoogeschool.*

Labyrinthus ofte Doolhof vande dwalende medecijs... ouerghesedt door M. E. B. Hantwerpen, Jan van Waesberghe, 1558, in-8°. — *B. B. P.* 49.

Tgasthuys boec... ouergheset duer M. E. B. Hantwerpen, Hans de Laet, 1567, in-8°. — *B. B. P.* 50.

De cleyne chirurgie ende Tgasthuys boeck... ouergheset duer M. Euraert B. Hantwerpen, W^e Hans de Laet, 1568, in-8°. — *B. B. P.* 51.

⁴⁶) GHEERAERT VAN KUCK, Een cleyne tractaeten van die epidimia ofte van die pestilentie... Hantwerpen, W^e Jacob van Liesveldt, (1558), in-8°. — *Antw., B. S. B.*

⁴⁷) JACOBUS GHEERIS (Gherinus), Een excellent boecxken vander pesten... Hantwerpen, Jan van Ghelen, (1559), in-8°. — *B. B. G.* 70.

Een seer excellent tractaetken teghen dese contagiouse sieckte der pestilentien... Antwerpen, H. vander Loe, 1571, in-8°. — *B. B. G. 72.*

Een fransche uitgave. Anvers. Ch. Plantin, 1567, in-8°. — *B. B. G. 71.*

Excellent tractaet... Antwerpen, Peeter van Tongeren, 1597, in-8°. (Herdruk met een anderen titel der uitgave van 1571.) — *B. B. G. 73.*

¹⁸⁾ WARACHTIGE historie ghebeurt in onsen tijde... Brugge, Hubrecht Goltz, 1565, in-12°. — *De Meyer.*

¹⁹⁾ JAN PELSERS (gest. 1581), Examen chirurgorum inhoudende claer ondervviis... Brugge, Hubrecht Goltz, 1565, in-8°. — *De Meyer.*

Herdruk. Dordrecht, N. Vincenten, 1612, in-8°. — *De Meyer.*

Van de peste... Brugge, Pieter Declerck, 1569, in-8°. — *De Meyer.*

²⁰⁾ HIPPOCRATES, Van die vvonden int hooft... overgheset door M. Peeter Hassardus. Antwerpen, W. Silvius, 1565, in-8°. — *B. B. H. 74.*

Derde druk met bijvoegsels. Rotterdam, Jan van Waesberge, 1629, in-8°. — *B. B. H. 75.*

²¹⁾ EEN wonderlic, vreemt, ende warachtigh monster, van twee meyskens aen een gheboren. (Ghendt, Ghileyn Manilius, 1566), in-8°. — *B. B. M. 236.*

²²⁾ ANDREAS VESALIUS (1514-1564) en JAN DE VALVERDE, Anatomie, oft levende beelden des menschelicken lichaems : met de verclaringhe van dien, inde neder-duytsche spraecke. Antwerpen, Ch. Plantijn, 1568, in-4°. (Vertaling van *Vivæ imagines partium corporis humani*. Antv., 1566.) — *B. B. V. 103.*

A. Vesalii en Valuerda Anatomie, ofte af-beeldinghe... Amstelredam. Corn. Danckertz, 1647, in-fol. (Herdruk der uitgave van 1568.) — *B. B. V. 104.*

Dat epitome ofte cort begrijp der anatomien, Andr. Vesalii... ouerghesteld door M. Jan Wouters. Brvgghe, Pieter de Clerck, 1569, in-4°. (Vertaling van A. V. B. *Suorum de humani corporis fabrica librorum epitome*. Basileæ, 1543.) — *B. B. V. 184.*

²³⁾ JACOB GODEVAERTS (J. Godefridi van Hakendover), Een boecxken van die furieuse ende quade contagiouse sieckte der pestilentie... Hantwerpen, Jan van Ghelen, 1571, in-8°. — *Antw., S. B.*

²⁴⁾ GILISSEN GOETHALS (1500-70), Der siecken schat... Brugge, 1573, in-12°. — *Broeckx.*

Remedien teghen pestilentielle siecten... Brugge, 1574, in-12°. — *Broeckx.*

Nog twee naamlooze werken, over remediën voor arme zieken en over rotkoorts, te Antwerpen gedrukt en die wij niet hebben teruggevonden. — *Broeckx.*

²⁵⁾ PETRUS COUDENBERG (1528-94), Dispensatorium van Valerius Cordus... overgheset duer Marten Everaert B. Amsterdam, Corn. Claesz, 1592, in-8°. (Naar de latijnsche uitgave van 1590, Lugd. Bat., apud Pr. Raphelengium.) — *B. B. C. 300.*

²⁶⁾ MATTHIAS DE LOBEL (1538-1616), *Kruidtboeck... Antwerpen, Ch. Plantijn, 1581, in-fol. — B. B. L. 119, ook Antw. S. B., en M. Pl.*

Den leytzman ende onderwijser der medicijnen... Amsterdam, H. Laurensz, 1614, in-8°. (Nieuwe bewerking van *Disp. van Val. Cordus* van Petrus Coudenberg.) — *B. B. C.* 301.

Nog drie andere uitgaven door P. T. Med. Doct.: 1° Amsterdam, H. Laurensz, 1632, in-8°; 2° Rotterdam, Pieter van Waesberge, 1656, in-8°; Amstelredam, Joh. van Ravesteyn, 1662, in-8°. — *B. B. C.* 302-3-4.

²⁷⁾ DAVID VAN MAUDEN, *Bedieninghe der anatomien... Antwerpen, Ch. Plantijn, 1583, in-4°. — Antw., M. Pl.; Brussel, K. B.*

Herdruk. Amsterdam, Corn. Danckertsz, 1647, in-fol. — *B. B.*, V. 104.

²⁸⁾ JACOB RUFFEN, *T' boeck van de vroet-wyfs... overgheset uytten hoochduytsche... door Martyn Everaert B. Amsterdam, Corn. Claesz, 1604, in-4°. — Nog vroegere drukken. — De Meyer.*

Een uitgave: Amsterdam, 1668, in-4°. — *Broeckx.*

²⁹⁾ DAVID THEODOOR PLASEER, *Translatie, ende explicatie der eersten boucx aphorismorum hippocratis... Antwerpen, Jacob Mesens, 1604, in-4°. — Broeckx.*

³⁰⁾ J. B. VAN HELMONT (1577-1644), *Dageraet oft nieuwe opkomst der geneeskunst in verborgen grontregelen der nature. Leyde, 1615, in-4°. — Idem. Amsterdam, 1659, in-4°. — Broeckx.*

Dageraad ofte nieuwe opkomst der geneeskunst... Noit in 't licht gesien, en van den autheur zelve in 't nederduits beschreven. Rotterdam, Joannes Naeranus, 1660, in-4°. — Brussel, K. B.; Gent, H. S.

Acht latijnsche uitgaven door Fr. M. van Helmont: 1° Amstel., ap. Lud. Elzevirium, 1648, in-4°; 2° Venet., ap. Juntas et J. J. Herts, 1651, in-fol.; 3° Amstel., ap. Lud. Elzevirium, 1652, in-4°; 4° Lugduni, J. B. Devenet, 1655, in-fol.; 5° Lugd. J. Anthenius Huguetan, 1667, in-fol.; 6° Leyde, 1667, in-fol.; 7° Francof., ap. J. J. Erythrophilum, 1682, in-4°; Hafniæ, ap. H. Ch. Paulli, 1707, in-4°. — *Broeckx.*

In het engelsch vertaald. London, 1662, in-4°. — *Broeckx.*

In het fransch vertaald. Lyon, 1671, in-4°. — *Broeckx.*

In het duitsch vertaald door F. M. v. Helmont. Sultzbach, 1863, in-fol. — *Antiquar. Katalog No. 39. Fr. Deuticke in Wien.*

³¹⁾ ALPHONS VAN DER PLANCKE, *Over de pokskens, spotten en mazelen. Brugge, 1616, in-8°. — De Meyer.*

³²⁾ LAZARUS MARQUIS (1571-1647), *Cort advys der doctoren van Antwerpen teghen de peste. Antwerpen, G. Verdussen, 1624, in-12°. — Idem. (Vermeerderd door Regnier Bruitsma). Mechelen, 1625, in-12°. — In 't fransch vertaald door Sasbaert de Varech, van Rijsel. Lille, 1625, in-8°. — Broeckx.*

Cort advys... (Herziene en vermeerderde herdruk). Antwerpen, G. Verdussen, 1634, in-8°. — Broeckx.

Volkomen tractaet van de peste... Antwerpen, C. J. Trognésius, 1636, in-8°. — *Brussel, K. B. ; Antw., S. B.*

³³⁾ JAN DE RAET, Cort verhael oft tractaet van de haestige sieckte... Antwerpen, G. Verdussen, 1625, in-8°. — *Broeckx.*

³⁴⁾ REMEDIEN tegen de peste... Brugghe, Nic. Breyghel, 1632, in-8° — *De Meyer.*

³⁵⁾ WOUTER VANDEN PERRE (1574-1652), Pest-boeck... Antwerpen, H. Aertsens, 1633, in-8°. — *Brussel, K. B.*

³⁶⁾ JAN VANDER LINDEN (gest. 1638), Cort verhael oft tractaet vande... peste. Antwerpen, Godtgaf Verhulst, 1634, in-8°. — *Brussel, K. B.*

³⁷⁾ HEYM. JACOBI, Den kleynen herbarius.. van nieus oversien. Antwerpen, G. Verhulst, 1640, in-12°. — *Antw., M. Pl.*

Den nieuwen kleynen herbarius... Gend, J. Gimblet, in-8°. — *Antw., S. B.*
— Nog veel vroegere en latere drukken.

Van den schat der arme... Antwerpen, G. Verhulst, 1641, in-12°. — *Antw., S. B.* — Nog veel vroegere en latere drukken.

³⁸⁾ WILLEM MARQUIS (1604-77), Van d'ophoudinghe der urine... ende sommige remedien tegen het graveel... enz. Antwerpen, M. Binnart, 1646, in-8°. — *Broeckx.*

³⁹⁾ MICHIEL BOUDEWIJNS (1591-1681), Dienstich ende ghenuchelyck tyt-verdryf voor siecken... Antwerpen, Pr. Fickaert, 1654, in-8°. — *Antw., S. B.*
Strydt tusschen de genees-konste ende sieckte... (Een gedicht). Antwerpen, M. Parijs, 1659, in-4°. — *Antw., S. B.*

⁴⁰⁾ J. B. VAN MULEM, Den kleynen pestverdriever. Brugge, P. Van Pee, 1666, in-8°. — *De Meyer.*

⁴¹⁾ PHARMACIA galenica et chymica,... enz. Antwerpen, R. Sleghers, 1667, in-8°. (Geschreven door Jan Bisschop; zie *Medicina Pharmaceutica*, Voor-reden). — *Antw., M. Pl.*

⁴²⁾ LOWIES OVERDATZ (1617-82), Kort verhael van de peste, met hare geneesmiddelen. Brussel, Jan Mommaert, 1668, in-8°. — *Brussel K. B.*

⁴³⁾ PETER LANBIOT (1649-1730), Kort verhael van den loop soo vanden chyl als van 't bloet... enz. Brugghe, Pieter Van Pee, 1688, in-12°. — *Gent, H. S.*

Een tweede uitgave : Brugghe, Verhulst, (zonder jaartal). — *De Meyer.*

⁴⁴⁾ MEDICINA pharmaceutica, oft drôgh-bereydende ghenees-konste.... Brussel, Fr. Foppens, 1682, in-fol. — *Antw., S. B.*

⁴⁵⁾ ROBERTUS B. MAES (gest. 1700), Tractaet van de voortkomste ende generatie des mensch... Brussel, Jan de Grieck, (1689), in-8°. — *De Meyer.*

Dispuyt tusschen de oude ende nieuwe schryvers over het ghebruyck van het ader-laeten... Brugghe, Joos van der Meulen, 1695, in-8°. — *De Meyer.*

⁴⁶⁾ FRANCISCUS-MERCURIUS VAN HELMONT (1614-99), Een zeer korte afbeel-

ding van het ware natuurlyke hebreuwse A. B. C... Amsterdam, P. Rotterdam, 1697, in-12°. — *Antw.*, S. B.

Ook in het latijn, het duitsch en het engelsch uitgegeven. — *Broeckx*.

Aanmerkingen over den mens en desselfs ziekten; alles op gewisse en onfeilbare gronden so van de natuurlyke reden als ervarentheid gevestigd. Amsterdam, P. Rotterdam, 1692, 2 deelen in-12°. — *Broeckx*.

Latijnsche vertaling door J. C. Amman. Amsterdam, J. Wolters, 1692, 2 d. in-12°. — *Broeckx*.

⁴⁷⁾ CORNELIS KELDERMAN (1632-1711), Onderwys voor alle vroed-vrouwen raeckende hun ampt ende plicht... Brugghe, Ign. Van Pee, 1697, in-12°. — Nog twee drukken: Brugghe, Jac. Beernaerts en Brugghe, J. Van Praet. — *De Meyer*.

⁴⁸⁾ JAN PALFIJN (1650-1730), Nieuwe osteologie, ofte waere, en zeer nauwkeurige beschryving der beenderen van 't menschen lichaem... Ghendt, Jan Danckaert, 1701, in-8°. — B. B. P. 64.

Tweede druk. Leiden, Joh. du Vivie, 1702, in-8°. — B. B. P. 65.

Derde druk. Leyde, Jan Vander Deyster, 1727, in-8°. — B. B. P. 66. en *Antw.*, S. B.

Vierde druk. Amsterdam, Jan Morterre, 1758, in-8°. — B. B. P. 67

Twee duitsche vertalingen. Bresslau, Michael Hubert, 1730, in-8°; ib., 1740, in-8°. — B. B. P. 68-69.

Een fransche vertaling. Paris, G. Cavelier, 1731, in-12°. — B. B. P. 70.

Anatomycke of ontleedkundige beschryving... van... kinderen... monstreuselyk... geboren... enz. Ghendt, Max. Graet, 1703, in-8°. — B. B. P. 71.

Tweede druk. Leiden, Joh. du Vivie, 1714, in-8°. — B. B. P. 72.

Fransche uitgave. Leide, Ve B. Schouten, 1708, 3 d. in-4°. — B. B. P. 73.

Ontleed-kundige beschryving, van de vrouwelyke deelen, die ter voortteeling dienen. Leyden, Joh. du Vivie, 1724, in-4°. — B. B. P. 74.

Fransche uitgave. Leide, Ve B. Schouten, 1708, 3 d. in-4°. — B. B. P. 73.

Nauwkeurige verhandeling van de voornaemste handwerken der heekonst... Leyden, Chr. Vermey, 1710, 2 deelen in-4°. — B. B. P. 75.

Tweede druk. Leyden, J. en H. Vander Deyster, 1734, 2 deelen in-4°. — B. B. P. 76.

Twee duitsche vertalingen. Nürnberg, J. Albrecht, 1717, 2 deelen in-4° en Franckfurt u. Leipzig, J. J. Wolrab, 1717, 2 deelen in-4°. — B. B. P. 77-78.

Heelkonstige ontleeding van 's menschen lighaam... Leyden, Jan vander Deyster, 1718, in-8°. — B. B. P. 79.

Tweede druk. Leyden, J. en H. vander Deyster, 1733, 2 deelen in-8°. — B. B. P. 80.

Drie fransche uitgaven. Paris, G. Cavelier, 1726, 2 deelen in-8°. — Ib., 1734, 2 deelen in-8°. — Paris, Ve Cavelier et fils, 1753, 2 deelen in-8°. — B. B. P. 81-2-3.

Twee duitsche vertalingen. Nürnberg, Joh. M. Seligmann, 1760, 2 deelen in-4°. — Frankfurt u. Leipzig, 1760, 2 deelen in-4°. — *B. B. P.* 84-5.

Twee italiaansche vertalingen. Venezia, N. S. Remondini, 1758, 3 deelen in-4°. — *Ib.*, 1792, 3 deelen in-4°. — *B. B. P.* 86-7.

De besondere heel- en genees-konst der oog-siekten... door Mr. Antoine. (Vertaald en vermeerderd door J. Palfijn). Leiden, Chr. Vermey, 1714, 2 deelen in-4°. — *B. B. M.* 219

In het duitsch vertaald. Bremen, Erben Saurmann, 1731, in-8°. — *B. B. M.* 220.

⁴⁹⁾ WILLEM SIMONS, Den troost der arme... Den XLI druk. Gend en Antwerpen, 1702, in-12°. — *Broeckx.*

⁵⁰⁾ MARTINUS VAN HILLE (1633-1706), Tooneel der chirurgie... Antwerpen, 1706, in-8°. — *Broeckx.*

Tweede druk. Antwerpen, M. Verdussen, 1726, in-8°. — *Gent, H. S.*

⁵¹⁾ PHILIPPUS VERHEYEN (1648-1710), Anatomie oft ontleed-kundige beschryvinge van het menschen lichaem... uyt het latyn vertaelt door A. D. Sassenus. Brussel, T'Serstevens, 1711, in-8°. — *Gent, H. S.*

⁵²⁾ CLARIUS et majus lumen pharmacopœorum, dat is claeerder en meerder licht der apothekers... Antwerpen, J. F. Lucas, 1723, in-8°. — *Antw., M. Pl.*

Idem. W^e J. F. Lucas, 1725, in-8°. — *Antw., M. Pl.*

Idem. Vander Hey, 1750, in-8°. — *Broeckx.* — Nog andere uitgaven.

⁵³⁾ ENCHIRIDION medicum oft medecyn boeckken... Antwerpen, J. F. Lucas, 1723, in-8°. — *Antw., M. Pl.*

Idem. Vander Hey, 1757, in-8°. — *Broeckx.* — Nog andere drukken.

⁵⁴⁾ COPIE van het ghevoelen... van eenen doctoer nopende eene sieckte de welcke... regneert in de stadt Ryssel... Brugghe, A. Wydts, (1740), in-4°. — *De Meyer.*

⁵⁵⁾ J. L. VAN DE WALLE (1696-1770), Queritur ofte het geraedsaem is... de dooden voor den derden daege te begraeven?... Brugghe, 1749. — *De Meyer.*

⁵⁶⁾ HENDRIK VLEYS (1701-1759), Reglement der gezondheid raekende de spyse en drank om gezond te leven. Brugge, 1754, in-4°. — *De Meyer.*

⁵⁷⁾ KORTE voorstellinge van verscheyde aenmerckingen aengaende de voornaemste hoofwonden... voor het grootste deel getrocken uyt de vermaerde Kon. Acad. der Chirurgie van Parys... Loven, W^e Vanderhaert, 1760, in-8°. — *Broeckx.*

⁵⁸⁾ TISSOT (uit het fransch vertaald, met aantekeningen van L. Bicker), Raedgevinge voor de gezondheid van den gemeenen man... Brugge, J. Van Praet, 1765, in-8°. — *Antw., S. B.*

Tweede druk. *Ib.*, 1783, 2 d. in-8°. — *Brussel, K. B.*

Tractaet der inenting van de kinderpokjes en mazelen. Brugge, J. Van Praet, 1782, in-8°. — *De Meyer.*

⁵⁰) C. J. HUART (1750-1826), *Enchiridion artis obstetricandi of kort begryp der vroed-kunde...* Mechelen, J. P. van der Elst, 1770, in-8°. — *Gent, H. S.*

Korte verhandeling over de heilkundige berigten... Mechelen, J. P. van der Elst, 1774, in-8°. — *Broeckx.*

Tweede druk. Gend, E. J. t' Servranx, 1794, in-8°. — *Gent, H. S.*

Supplement op de heilkundige berigten... Mechelen, J. P. van der Elst, 1777, in-8°. — *Broeckx.*

Tweede druk. Gend, E. J. t' Servranx, 1794, in-8°. — *Gent, H. S.*

⁶⁰) FERD. HENDRIK CREMERS, *Ontleding der ware kinderpokjes...* S'Bosch, 1771, in-8°. — *Broeckx.*

⁶¹) J. H. MATTHEY (1742-96), *De behulpzaeme hand aen de verdrinken toegebragt...* Antwerpen, J. J. G. De Marcour, 1771, in-8°. — *Brussel, K. B.*

⁶²) RAULIN, *Kort-bondige onderwyzingen op de kinderbaeringen...* Brugge, J. Van Praet, 1771, in-8°. (Vertaald door de Burck.) — *De Meyer.*

⁶³) J. B. JACOBS (gest. 1791), *M. Raulin, Kort-bondig onderwijs aengaende de vroed-kunde...* uyt het fransch door J. B. Jacobs. Gendt, J. Begyn, 1771, in-12°. — *Gent, H. S.*

M. Lassus, *Nieuwe wyse om de beenbreuken ende ontledingen te behandelen...* uyt het fransch door J. B. Jacobs. Gendt, J. Begyn, 1772, in-12°. — *Broeckx.*

J. J. Gardane, *Berigt aen het volk, aengaende de asphyxia...* in het vlaemsch vertaelt door J. B. Jacobs. Gendt, J. Begyn, in-12°. — *Brussel, K. B.*

Kort onderwys hoe dat men de breuken ofte scheursels alsmede den voorval der lyfmoeder ende arsdarm kan voorkomen en genezen. Gend, Jan Meyer, in-12°. — *Gent, H. S.*

Vroedvrouwen handboekskes... Gendt, J. Begyn, 1777, in-12°. — *Broeckx.*

D. A. G. Richters *Heilkundig boekzaal...* uit het hoogduitsch vertaald, met aanmerkingen van J. B. Jacobs. Gend, J. P. Vander Schueren, 1780, in-8°. — *Broeckx.*

Vroedkundige oeffenschool... Gend, J. P. Vander Schueren, 1784, in-4°. — *Gent, H. S.*

Een fransche uitgave. Gand, J. P. V.d. Schueren, 1785, in-8°. — *Gent, H. S.*

Een duitsche vertaling. Marburg, 1787, in-8°. — *Broeckx.*

H. Callisen, *Onderwyzinge der hedendagsche oeffende heilkunde...* uyt het latyn door J. B. Jacobs (en P. E. Wauters). Brussel, A. De Bel, 1790-92, 2 d. in-8°. — *Gent, H. S.*

⁶⁴) J. B. DE BEUNIE, *Antwoord op de vraege: welk zyn de profytelykste planten van dit land, ende welk is hun gebruyk, zoo in de medicynen als in andere konsten.* Brussel, A. D'ours, 1772, in-4°. — *Mém. cour. de l'Ac. de Br.*

Wonderbaar geval nopens eene subite genezinge van een vallende ziekte

door koudwater. Vlissingen, 1778, in-8°. — *Verh. v. h. Zeeuwsch Gen. der Wet. te Vl.*, deel VI.

⁶⁵) PIETER JOZEF VAN BAVEGHEM (1745-1805), Tractaet... over de beruchte keyser-snede... Dendermonde, J. du Caju, 1773, in-12°. — *Brussel, K. B.*

Verhandeling over de koortsen in 't algemeen, dog bijzonder over de rotkoorts en roodeloop... Dendermonde, W^e du Caju, 1788-89-90, 3 d. in-8°. — *Brussel, K. B.*

⁶⁶) IN- en uitlandsche genees- en heilkundige boekzaal... Antwerpen, 1774, in-8°. — *Broeckx.*

⁶⁷) HULPMIDDELEN om de versmoorde en de verdronken personen tot het leven te verwekken. Brussel, Fr. t' Serstevens, 1774, in-8°. — *Broeckx.*

⁶⁸) FRANC. DON. VAN DAELE (1737-1818), Onderwys voor de leerlingen in de voed-kunde... Yper, J. F. Moerman, 1775, in-8°. — *De Meyer.*

⁶⁹) P. C. DE BRABANT (1740-1790), Antwoorde... op het gerucht van wedergekome poksens naer de inenting. Gend, J. Begyn, 1777, in-8°. — *Brussel, K. B.*

⁷⁰) COMPENDIUM anatomicum... getrokken uyt de geleerde schriften van J. D. Schlichting en J. B. Winslow. Antwerpen, J. B. Cartstiaenssens, 1777, in-8°. — *Gent, H. S.*

⁷¹) H. J. REGA (1690-1754), Redenvoering waerin... ondersogt word of iemand... soude kunnen alleenelyk door besigtinge des pis den aert der siekten onderscheyden... uyt het latyn door P. J. Delava. Brugge, M. de Slovere, 1777, in-8°. — *De Meyer.*

⁷²) N. P. J. ELOY (1714-1788), Grond-beginzelen der voed-konst... van het fransch... vertaelt door Ch. Bradechal. Brugge, J. Van Praet, 1778, in-8°. — *De Meyer.*

⁷³) PETRUS WALCKIERS, Antwoord op de vraag: In hoe verre kan eene longteering geneeslyk zyn... Amsterdam, Conradi, 1780, in-8°. — *Broeckx.*

⁷⁴) DE FRENNE, Vereenvoudigde geneeskunde ofte handboek van huyslyke genees- en heilkunde. Brussel, 1785, in-8°. (Uit het fransch vertaald.) — *Broeckx.*

⁷⁵) J. A. ROSELT, Natuur- genees- heel- en geboortskundige waernemingen en mengelschriften ten diensten van het landvolk. Gend, J. P. Vander Schueren, 1781 en 1783, 2 d. in-8°. — *Broeckx.*

⁷⁶) PROSPER FLORISOONE, Nieuwen geneesmiddel... Brugge, J. De Busscher 1781, in-12°. — Tweede druk. Ib., 1783. — *De Meyer.*

⁷⁷) PETRUS VAN ELSACKER, Verklaring ende raedgeving over de dysenteria ofte loopziekte... enz. Antwerpen, P. J. Parys, (1784), in-12°. — *Antw., S. B.*

⁷⁸) A. J. RECHBERGER, Bekendmaeking van eenen bezonderen heffboom, en des zelfs aenlegging, gebruyk ende nut in baerens nood... uyt het hoogduytsch vertaeld door J. A. Roselt. Gend, Gebr. Gimblet, (circa 1785), in-12°. — *Brussel, K. B.*

⁷⁹⁾ B. B. COPPENS (1756-1801), M. Lauverjat, Toets eener werkje v. d. H. Sigault... (over) schaambeens-doorsnyding... uit het fransch door B. Coppens. Gend, J. P. Vander Schueren, in-8°. — *Gent, H. S.*

Redenvoering over de voordeelen van de doorsnyding der schaambeens-vereiniging in de moeylyke baeringen... uit het fransch met aenteekeningen van B. Coppens. Gend, J. P. Van der Schueren, in-8°. — *Broeckx.*

⁸⁰⁾ J. DEBUCK, Verhandeling over het misbruik der loonvoedsters. Gend, 1786, in-8°. — *Broeckx.*

⁸¹⁾ FR. A. VAN ZANDYCKE, Het Geneeskundig Journael van Londen, door Samuel Foart Simmons, uyt het engelsch vertaald door F. A. v. Z. Brugge, J. Bogaert, (1786), in-8°. — *De Meyer.*

Waarnemingen op het genezen van de gonorrhœa... de tweede uytgave door S. Foart Simmons, overgesteld en met aenmerkingen door F. A. v. Z. Brugge, J. Van Praet, in-8°. — *De Meyer.*

Korte beschryving en geneeswys der venus-ziekten... Brugge, J. Bogaert, in-8°. — *De Meyer.*

Dictionaire der gezondheid... Brugge, J. Bogaert, 1786, in-8°. — *De Meyer.*

⁸²⁾ GEDENKWEERDIGE consultatie... of een kind, het gene geboren word in de elfste of twaelfste maend naer de dood van zynen vader, voor wettig kan verklaerd worden?... Brugge, F. Van Eeck, 1786, in-8°. — *De Meyer.*

⁸³⁾ HENDRIK VANDER STADT, Eenigen middel voor den medecyn om de geneeskunde met eer en gemak te oeffenen. Gend, 1787, in-8°. — *Broeckx.*

⁸⁴⁾ P. J. VAN THENTE (gest. 1824), Korte onderrigting op de behandeling der venus-ziekte... uyt het frans (van De Lassone et Horne) met aenteekeningen. Gend, L. Le Maire, (1788), in-8°. — *Gent, H. S.*

Herdruckt achter: Verhandeling over de venus-ziekten, door den heer Plenck... Rotterdam, 1792, in-8°. — *De Meyer.*

⁸⁵⁾ J. B. VAN MONS, Schets van eigenschappen, de welke in een waar apotheker vereischt worden. Amsterdam, 1788, in-4°. — In het *Nieuw Geneeskundig Tijdschrift.*

⁸⁶⁾ P. E. WAUTERS (1745-1840), Gekroonde verhandeling, tot antwoord op de vraeg: aente toonen de inlandsche gewassen, bekwaem om olien te maeken... Brux., Typis Regiæ Acad., 1788, in-4°. — In *Mém. cour. de l'Ac.*

Huys en reys apothek van... Rosen van Rosentein, uyt het hoogduytsch vertaald... Gend, B. Poelman, 1790, in-8°. — *Broeckx.*

⁸⁷⁾ JOSEPHUS QUARIN, Nieuwe, zekere en gemakkelyke genees-wyze der koortzen... na de latynsche uytgave van 1790. Oostende, Scheldewaert, 1793, in-8°. — *De Meyer.*

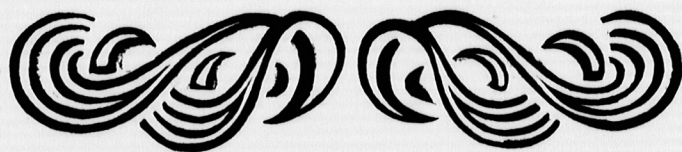
Nieuwe... genees-wyze der ontstekingsziekten... na de latynsche uytgave van 1790. Oostende, Scheldewaert, 1793, in-8°. — *De Meyer.*

⁸⁸⁾ J. P. VAN DORPE (?), *Algemeene raedgevingen... tot den rooden loop.* Aelst, 1794, in-12°. — *Broeckx*.

⁸⁹⁾ JOANNES VAN HERCK, *Derde uitgevinge der beschryvinge.. van de waters van de fontyne kort bij de stad van Tongeren... Maastricht, G. B. van Gulpen, 1796, in-4°. — Broeckx.*

⁹⁰⁾ BENJ. BELL, *Verhandeling over den druiper en pokziekte, uit het engelsch vertaald voor J. P. Kluyskens... Gend, A. Colier, 1797, 2 d. in-8°. — Brussel, K. B.*

⁹¹⁾ VERHANDELINGEN van het Genootschap ter bevoordering van Genees- en Heel-kunde opgerecht tot Antwerpen, onder de zin-spreuk *Occidit, qui non servat.* Antwerpen, J. S. Schoesetters, (1798, 1799 en 1800), 3 deelen in-8°. *Antw. K. B. ; Gent, H. S.*

Overgedrukt uit het tweemaandelijksch Tijdschrift

VAN NU EN STRAKS

Bestuur : Delinstraat 60, Antwerpen

